

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 130.1

Заторський Н.,
докторант богослов'я, Університет м. Фрібур
(Швейцарія), o_nazarj@yahoo.de

Слиди народної мови в «Посланні Мисаїла»

Аналізуються сліди впливу народної мови на текст «Послання Мисаїла». На підставі аналізу наявних списків грамоти виявлено, які саме елементи народної мови були наявні вже в архетипі листа – документі, який ліг в основу всіх відомих списків, а які відображають мову певного писця, будучи присутніми лише в одному списку. Результати дослідження спростовують твердження деяких науковців щодо наявності у творі полонізмів чи вкраплень білоруської мови, оскільки виявлено вкраплення лише мови староукраїнської, типової для грамот кінця XV ст.

Ключові слова: «Послання Мисаїла», староукраїнська мова, Кревський список, Смоленський список, Синодальний список.

У розпалі полеміки навколо Берестейської унії унійний митрополит Іпатій Потій опублікував 1605 р. «Послання Мисаїла до папи Сикста IV», укладене 1476 р. і підписане представниками українсько-білоруської верхівки Великого князівства литовського. Однак зміст листа викликав у православної сторони підозру, що документ насправді є підробкою Іпатія Потія з метою переконати православну сторону в тому, що унія в Київській митрополії була вже раніше і руські єпископи своїм кроком лише відновили те, чого трималися їхні попередники в XV ст. Невизначеність щодо автентичності послання, тяглася, фактично, аж до кінця XX ст., коли було знайдено два ранніх списки грамоти Мисаїла: у Смоленську було відкрито повний список, датований 1520-ми роками [11, с. 626], а в Синодальному зібранні Державного історичного музею в Москві ідентифіковано доволі великий уривок листа, який постав найпізніше у 1550-і рр. [10, с. 285]. Відтак Синодальний фрагмент був опублікований у 1992 [12, с. 1071–1074] та 2002 [10, с. 291–296] роках, а Смоленський список – 2013 р. [5, с. 410–427]. Отож маємо на сьогодні тексти двох повних списків: Кревського (опублікованого митрополитом Іпатієм Потієм, хоча сам манускрипт із Крева втрачено) і Смоленського, а також Синодальний уривок.

Однак таке запізніле визнання автентичності документа стало причиною того, що на кілька століть «Послання Мисаїла» фактично випало з поля зору науковців. Певне зацікавлення проявляли лише історики, тоді як в інших ділянках грамота майже не вивчалася. Сьогодні, коли справжність її остаточно доведено, настає час приглянутися до різних аспектів листа, у тому числі лінгвістичних. У цій статті спробуємо дослідити елементи народної мови в «Посланні Мисаїла», відштовхуючись від слововжитку в наявних його списках і роблячи на підставі цього висновки щодо таких слідів у архетипі грамоти – документі, який стояв при витоках наявних сьогодні копій. Відтак можна буде застосувати ці висновки при виробленні критичного тексту «Послання Мисаїла».

На наявність у посланні слідів народної мови звернув був увагу вже о. Антоній Петрушевич, готуючи своє перевидання даного твору і трактуючи їх як вкраплення мови білоруської: «До говіркових особливостей мови, тобто білоруської вимови, слід віднести вживання літер «е» замість «ѣ», до діалектних же обмовок слова «слонце», «матка», «стрихъ», «тежь», «смилованіе» – замість «солнце», «матерь», «стригъ», «тожь», «помилваніе» [17, с. 33]. Однак це твердження отця Петрушевича є доволі спірним, адже, наприклад, слово «матка» (у посланні вжите в словосполученні «отъ матки святѣя церкви» [4, с. 211]) вживалося й у мові староукраїнській, як подає «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» [15, Т. 1, с. 580]. Крім того, А. Петрушевич відносив деякі слова, властиві вже на час постання «Послання Мисаїла» українській мові, до впливу польської: «пань, панствъ, Францишка зам. Франциска слід віднести до полонізмів, які втиснулися до тексту цього послання» [17, с. 34]. Тоді як «Словник староукраїнської мови» подає, наприклад, слова «пань» та «панство» як слова, що на той час уже вживалися в українській мові [15, Т. 2, с. 124–125], те саме стосується й форми «Францишка» [4, с. 209; 15, Т. 2, с. 502] (у Смоленському списку через «ѳ»: «ѳранцишка» [5, арк. 236]). Окрім того, твердження А. Петрушевича про наявність у «Посланні Мисаїла» полонізмів дисонує з висновками іншого вченого XIX ст. – Івана Малишевського, який стосовно цього аспекту зауважував: «мова грамоти є слов'янською мовою 1480–х років, без домішки польських слів» [7, с. 590]. Тому судження А. Петрушевича можна списати на малу ще розвиненість україністики всередині XIX ст., а також на його москвофільську орієнтацію.

У кожному разі, зроблене на початку XX ст. зауваження Богдана Бучинського про те, що «ніхто досі ще не заняв ся слідами народної мови» в «Посланні Мисаїла» [2, с. 11], мусів майже століттям пізніше повторити й білоруський дослідник Г. Голенченко: «мова послання досі науково не досліджена» [3, с. 91]. Попри цю недослідженість, Г. Голенченко, описуючи першодрук 1605 р., заявив: «Спочатку побачило світ кириличне видання білоруською (sic!) мовою» [3, с. 79]. Та на відміну від о. Антонія Петрушевича, який хоча б якісь приклади вкраплень (на його думку) білоруської чи польської мов у церковнослов'янському тексті грамоти навів, білоруський науковець просто стверджував як факт, що грамота написана білоруською мовою, без наведення якихось підтверджень із тексту грамоти чи посилання на відповідні дослідження (яких, як він сам зауважував, немає).

Тому тепер, готуючи критичне видання тексту «Послання Мисаїла» і маючи в нашому розпорядженні текст не одного, як науковці XIX ст., а кількох його списків, можемо ближче приглянутися до деяких діалектних словоформ та вкраплень народної говірки

у мові твору, щоб виділити ті з них, які наявні в усіх списках, а отже були вже в архетипі грамоти.

Серед іншого, бачимо типову для українських грамот того періоду форму множини осіб чоловічого роду в називному відмінку із закінченням «-ове» [9, с. 50]: у тексті як Кревського, так і Смоленського списків знаходимо слово «панове»: «благородні панове и вси благочестивіи нарочитіи мужіе» [4, с. 229; 5, арк. 259]. Те ж закінчення «-ове» бачимо й у слові «удове» (від слова «удъ» – «член»): «мнози убо удове, едино же тѣло» [4, с. 215] (у Смоленському списку в написанні «оудовѣ» [5, арк. 243зв]), що доволі цікаво, бо хоча саме по собі слово «оудъ» не є особою, однак у посланні до коринтян і в грамоті Мисаїла воно вжите на означення вірних (яко членів Церкви – Христового Тіла) і, вочевидь, саме тому має тут таке ж закінчення, як і в осіб чоловічого роду. Цей останній приклад важливий ще й тим, що в тому ж абзаці укладачі послання вживають і нормативну для церковнослов'янської мови в називному відмінку чоловічого роду множини форму «удъ»: 5 разів у написанні «уды» і ще двічі в формі «уди» [4, с. 215–216].

Окрім цього, замість звичного для церковнослов'янської мови «ниже», як Смоленський, так і Кревський список іноді використовують українське «ані», яке митрополит Іпатій, готуючи своє видання, написав окремо: «а ни»: «не срамляется нами а ни церквей нашихъ гнушается в нихъ пребывати» [4, с. 226]. Однак таке роздільне написання нічого не міняє, оскільки в «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» знаходимо обидва способи написання, як разом, так і окремо [15, Т. 1, с. 76]. Бачимо слово «ані» на цьому ж місці й у Смоленському списку [5, арк. 256], звідки робимо висновок, що воно було вже в архетипі грамоти та не є відбитком мови переписувачів якогось одного зі списків. У іншому випадку знаходимо це слово в Смоленському списку також у варіанті написання «ане»: замість «ані», тоді як у Кревському тут усе те ж «а ни»: «дондеже воздаси намъ, не по грѣхомъ нашимъ а ни по безаконіемъ» [4, с. 225; 5, арк. 255]. Вжите тут «ані» тим більше впадає у вічі тому, що цей останній зворот є парафразою на пс. 102, 10, де в тогочасних псалтирях зустрічаємо форму «ни», однак жодного разу «ани»: так, до прикладу, в Київському псалтирі («ни по безаконіемъ нашимъ створилъ естъ намъ, ни по грѣхомъ нашимъ въздаль естъ намъ» [арк. 141зв]), в Острозькій Біблії та в псалтирі, переписаному в Києво–Печерській Лаврі 1474 р. [арк. 56зв].

Іншим словом української мови, вжитим у посланні, є «пристигати», яке бачимо в обох повних списках: «дондеже не пристигнеть он лютейшій ледъ» [4, с. 222] (у Смол через «ѣ» – «пристигнѣт» [5, арк. 251]). Слово це, на жаль, відсутнє в «Словнику староукраїнської мови» [15, Т. 2, с. 248], що ж стосується його семантичного навантаження, то воно, відповідно до контексту, ідентичне значенням, поданим для цього слова у словнику Б. Грінченка: «заставати», «наставати», «наспівати» [14, Т. 3, с. 442].

До словоформ, у яких можна спостерегти вплив народної мови і які зустрічаються в усіх наявних списках, а отже походять зі слововжитку архетипу листа, належить наявне рівно ж в обох повних списках грамоти слово «звிகльъ» замість церковнослов'янського

«навыче» [8, с. 327] – «якоже изволилъ и звிகльъ бѣ из млада» [4, с. 210; 5, арк. 237зв]. До речі, у «Словнику української мови» крім звичної форми інфінітиву «звикати» бачимо також форму «звикти» [16, Т. 3, с. 471], від якої, вочевидь, і було утворено форму «звிகльъ», наявну в «Посланні Мисаїла». На жаль, «Словник староукраїнської мови» не наводить жодного прикладу вживання слів із коренем «звик-»/«звич-» (або «звык-»/«звыч-») [15, Т. 1, с. 391].

До слідів народної мови належить і словоформа «винити»: «а прежде времени не повелено нам ест судити ничтоже, а ни пакы теж винити кого» [4, с. 217]. Воно вживається й досі в українські мові в такій же формі та з тим же семантичним навантаженням: «звинувачувати кого–небудь, приписувати якусь вину» [16, Т. 1, с. 440]. Слово «теж» у наведеному звороті рівно ж походить із живої мови та засвідчене в «Словнику староукраїнської мови» в значенні «також, теж» [15, Т. 2, с. 425–426]. У розглядуваному звороті бачимо й вище вже згадане слово «ани», теж присутнє на цьому місці в обох списках [4, с. 217; 5, арк. 246].

До ознак української мови, які зафіксовані в джерелах того періоду, належить також така: «у родовому відмінку однини іменники чоловічого роду, особливо односкладові (не тільки колишніх й–основ) поряд з традиційним закінченням –а часто приймають закінчення –у» [9, с. 50]. Приклади такої зміни закінчення бачимо в текстах обох повних списків «Послання Мисаїла», що є свідченням такого їх написання вже в архетипі твору: «гробу» замість «гроба» – «великославный рыцер божіа гробу» [4, с. 200; 5, арк. 225зв], «дару» замість «дара» – «алчны есми небеснаго дару милости Божыя» [4, с. 218; 5, арк. 247]. А наступний приклад такого закінчення знаходимо, крім двох повних списків листа, також і в Синодальному фрагменті, оскільки слово це з'являється на початку твору: «от двору» замість «от двора» – «овцы тогожь стада Христова от двору его святаго» [4, с. 204; 5, арк. 230, 10, арк. 304].

До діалектизмів можна віднести також слово «чловеческіа» [4, с. 201] (форму «чловѣкъ» фіксує «Словник староукраїнської мови» [15, Т. 2, с. 545]) замість «человеческіа», хоча виглядає, що це радше наслідок розкриття митрополитом Іпатієм скорочення «члѡвеческіа», адже у Смоленському списку на відповідному місці це слово подано також у скороченому варіанті: «всякиа члѣскыя дѣхы и оумы» [5, арк. 226зв]. Те саме стосується й слова «слонце», про яке згадував о. А. Петрушевич. Однак тут, як виглядає, перед нами радше слід писців, які робили копії з першодруку «Послання Мисаїла» 1605 р. Адже в той час, як у виданні отця Петрушевича бачимо «слонцу» [17, с. 2], у виданні С. Голубева, що готувалося на основі наявних тоді ще примірників видання 1605 р., бачимо цілком нормативне «солнцю» [4, с. 201] (у Смоленському та Синодальному списках тут типове скорочення з пропущенням «о»: «слнцю» [5, арк. 227] чи то пак: «слнцу» [10, арк. 299]). Так само й далі: у виданні А. Петрушевича «слоньца» [17, с. 8], тоді як у виданні АЮЗР «солнца» [4, с. 209]. Наведені спостереження свідчать на користь того, що й у Кревському списку були типові скорочення, які митрополит Потій розшифрував переважно згідно

узусу церковнослов'янської мови (що й відобразилося у виданні АЮЗР), тоді як властиве для білоруської вимови написання є слідом пізніших переписувачів із першодруку, на підставі рукописів яких готував своє видання о. Антоній Петрушевич.

До вкраплень української мови слід віднести й слово «про», відсутнє у церковнослов'янській [8, с. 506, с. 1094], однак уживане в староукраїнській мові [15, Т. 2, с. 256]. Цілком відповідно до типового слововжитку, в «Посланні Мисаїла» воно використовується з іменником у знахідному відмінку і «виражає відношення мети» [15, Т. 2, с. 256]: «и не оставль ли вся про нищету» – у такій формі знаходимо його як у Кревському [4, с. 208], так і в Смоленському списках (в останньому, однак, із помилкою: «про щету» [5, арк. 235зв] замість «про нищету»).

Також із народної мови походить слово «зычыти», відсутнє у словнику церковнослов'янської [8, с. 201, 989], наявне однак у «Словнику староукраїнської мови» («зычити») у значенні «зичити, бажати» [15, Т. 1, с. 412]. У «Посланні Мисаїла» знаходимо його у звороті: «яко да сего намъ не възбранишы, но милостивне намъ все купно подаси и зычыти намъ сего милосердіа въсхощеси» (текст відновлено відповідно до свідчення обох повних списків, оскільки у Кревському списку після слова «зычыти» лакуна [4, с. 212], тоді як у Смоленському замість «и зычити» помилково написано «изучити» [5, арк. 239зв], що зовсім не має сенсу).

Іншим прикладом вкраплень української мови в тексті грамоти Мисаїла є слово «узгоръжена»: «или узгоръжена наша усердная чистая любовь» [4, с. 229] (у Смоленському списку з м'яким знаком замість твердого: «узгоръжена» [5, арк. 259зв]). З наявності цього слова в обох повних списках послання робимо висновок, що й воно походить зі слововжитку укладачів твору та було присутнім уже в його архетипі. Щодо його засвідчення у словниках, то в словнику церковнослов'янської мови жодного слова з основою «узгор–» або «взгор–» не знаходимо [8, с. 75, 753, 920, 1115], тоді як у «Словнику староукраїнської мови» бачимо дієслово «оузгордѣти» у значенні «поставитися з погордою (до кого), згордувати (ким)» [15, Т. 2, с. 468]. Від цього дієслова й був утворений дієприкметник «узгоръжена», використаний у тексті послання.

До слідів народної говірки відноситься й дещо «церковнослов'янізоване» українське «допомози» – бачимо форму «допомози» замість церковнослов'янського «помози» як у Кревському, так і в Смоленському списках: «сего ради допомози намъ, о отче всенаисвятѣишыи» [4, с. 220, 5, арк. 249зв]. Знаходимо те ж слово вдруге в Кревському списку: «а ты всемилостивый отче допомози сего намъ твоими светлыми молитвами» [4, с. 225], тоді як у Смоленському цього разу вжито нормативне церковнослов'янське «помози»: «а ты всемлѣтвый отче помози сѣдъ намъ твоими сѣтми млтвами» [5, арк. 255]. Та оскільки форма «допомози» була засвідчена в обох повних списках раніше, є підстави вважати цей останній випадок із тексту Смоленського за (свідому чи підсвідому) правку пізнішого переписувача.

Іншим словом із народної мови є «забитий», якого не знаходимо у «Словнику церковнослов'янської мови» [8, с. 189, 981]. Однак і значення «забувати», «вбивати»,

«забивати» («всаджувати в шо»), які приводяться для різних форм написання слова «забивати» в «Словнику староукраїнської мови» [15, Т. 1, с. 371], не надто відповідають контексту «Послання Мисаїла», де читаємо: «подавая... парализемъ забитыхъ конечное прощение» [4, с. 226] (у Смоленському списку форма дієслова більше відповідає синтаксису – «забытымъ», хоча в іменнику допущено помилку – «паражели» замість потрібного «парализемъ» [5, арк. 255зв]). У цьому контексті для слова «забитымъ» більше підходить значення, яке подає для прикметника «забитий» «Словник української мови»: «доведений до отупіння гнобленням, жорстоким ставленням; затурканий» [16, Т. 3, с. 21]. Відтак в українському перекладі цей зворот звучав би: «подаючи... необхідне прощення для пригнічених парализемъ». Збагнути, чому не зцілення, а саме прощення подається хворим цієї категорії, допомагає Євангеліє від Марка 2, 3–5, алюзією на яке є розглядуваний пасаж із грамоти Мисаїла: «І от прийшли до нього (Ісуса), несучи розслабленого; несли його четверо. А що із-за народу не могли донести до нього, розкрили стелю над місцем, де він був, й отвором спустили ліжку, на якому лежав розслаблений. Ісус, уздрівши їхню віру, до розслабленого й каже: «Сину, відпускаються тобі твої гріхи». Тож думка про необхідність насамперед прощення (гріхів) для пригноблених недугою паралічу нав'язна, без сумніву, цим євангельським уривком. Цікаво, що слова «парализемъ» рівно ж не знаходимо у «Словнику церковнослов'янської мови» [8, с. 408, с. 1079], ані в «Словнику староукраїнської мови» [15, Т. 2, с. 127]. Нагомість зустрічаємо його у словнику Бориса Грінченка в такому ж вигляді: «параліж» та значенні «параліч» [14, Т. 3, с. 96], яке відповідає контексту грамоти й відповідному уривку Святого Письма.

Окрім цього, в «Посланні Мисаїла», цілком відповідно до типового для української мови тогочасних грамот узусу, «звук /ц/ переважно м'який» [9, с. 49]. Тому доволі часто знаходимо у Смоленському списку форми типу «отѣць» [«отець», багаторазово: 5, арк. 224зв (тричі), 231зв, 233зв, 240 (тричі), 241зв, 242, 242зв (двічі), 243 (двічі), 255зв, 256, 260, 261], «книголюбець» [5, арк. 225зв], «овець» [5, арк. 226зв, 230, 231], «праотѣць» [5, арк. 228зв], «члѣколюбець» [«человіколюбець», 5, арк. 230, 240]], «овчелюбець» [5, арк. 231], «мздоимець» [5, арк. 245], «лиць» [5, арк. 245], «срдць» [«сердець», 5, арк. 260]. Сюди ж належить форма «лицю» [5, арк. 251зв] замість «лицу» та «трѣця» [5, арк. 261зв] замість «Троїца». Що стосується Кревського списку, то тут зустрічаємо їх лише у виняткових випадках, можна вказати хіба на слова «отець» [4, с. 229] та «мѣсяця» [4, с. 231]. Бачимо такі словоформи також у Синодальному списку: «бгопраотѣць» [«богопраотець», 10, арк. 301зв], «овець» [10, арк. 304, 305зв], «овчелюбець» [10, арк. 305зв], «отѣць» [10, арк. 300, 309зв].

До впливів народної мови слід віднести і вживання в займенниках «о» замість «е», відповідно до українського та всупереч церковнослов'янському слововжитку. Так, часто бачимо в Кревському списку «тобѣ» [4, с. 203, 207, 210, 220, 221, 225, 230 (двічі)], іноді «тобе» [4, с. 226] (хоча паралельно використовується й типова церковнослов'янська форма «тебѣ» [4, с. 207]), а також

«собѣ» [4, с. 207, 227, 229] чи «собе» [4, с. 211, 212, 215, 216, 217, 219, 220] замість «себѣ». Бачимо такі заміни «е» на «о» в займенниках і в Смоленському списку: «собѣ» [5, арк. 231, 246, 251зв, 259зв], «тобѣ» [5, арк. 249зв, 256, 260зв]. У Синодальному фрагменті займенників з «о» замість «е» не виявлено.

«З особливостей відмінювання прикметників треба відзначити, що в родовому відмінку однини чоловічого роду інколи дає себе знати традиційне церковнослов'янське закінчення – аго..., хоч воно в цей час уже сприймається як глибока архаїка – переважає українське закінчення – ого» [9, с. 50]. Це спостереження В. Русанівського цілком справедливе і для «Послання Мисаїла», де бачимо паралельне вживання обох закінчень. Доволі часто надibuємо їх у Смоленському списку: «великоѡ» [5, арк. 225 (двічі), 226 (двічі), 229зв, 241зв, 250зв, 261] (хоча зустрічається й форма «великаѡ» [5, арк. 225]), «литѡвского» [5, арк. 225зв] (чи «литѡвскоѡ» [5, арк. 225]), хоча тут же зустрічаємо форму «литѡвскаѡ» [5, арк. 225], а також «сладкого» [5, арк. 237], «правого» [5, арк. 242 (двічі)], «бѡгато» [5, арк. 250]. Хоча у Кревському списку таких форм небагато, але присутні вони й там: «великого» [4, с. 220, 221], «животворящего» [4, с. 222]. У Синодальному фрагменті таких форм немає.

Відповідно до тогочасних тенденцій української мови також і в «Посланні Мисаїла» «/e/ після шиплячих досить послідовно переходить в /o/» [9, с. 49]: у Кревському списку надibuємо словформи «надостоинѣшому» [4, с. 200] замість «надостоинѣшешу», «чѡтыре» [4, с. 219 (двічі)] замість «чѡтыре», «шѡстое» [4, с. 231] замість «шѡстое», «чѡловѣку» [4, с. 225] замість «чѡловѣку», «жѡнь» [4, с. 223] замість «жѡнь», «вашѡму» [4, с. 218] замість «вашѡму». У Смоленському списку також бачимо подібні приклади: «всенасѡвѣтѣшѡму» [5, арк. 228зв.], «всенасѡвѣтѣшѡй» [5, арк. 247, 259зв] (чи в написанні «вѡснаѡвѣтѣшѡй» [5, арк. 260]). Таку зміну /e/ на /o/ знаходимо іноді для цієї основи й у Синодальному списку, як–от у слові «всѡсѣѣшѡю» [«всѡсѡвѣтѣшѡю», 10, арк. 301].

Надibuємо в грамоті Мисаїла й приклад переходу на властиве для української мови повноголосся [9, с. 48]: в обох повних списках послання на тому самому місці замість нормативного для церковнослов'янської «пѡпломѡ» вжито «пѡпѡлом» [4, с. 207; 5, арк. 234зв].

«З дієслівних форм найцікавішими є інфінітиви, третя особа однини й множини теперішнього/майбутнього часу, перша особа множини теперішнього/майбутнього часу: всі вони є прямим продовженням мови давньокіївських часів. Форми ... у третій особі однини й множини теперішнього/майбутнього часу дієслова приймають здебільшого м'яку флексію –ть» [9, с. 50]. Часто зустрічаємо їх у Смоленському списку: «подасть» [5, арк. 226зв, 240зв, 253зв], «гѡтѣть» [«гѡгѡлетѣть», 5, арк. 231зв], «гѡлѡть» [«гѡгѡлѡть», 5, арк. 232зв], «сѡвѡдѡтельствуѣть» [5, арк. 233], «погубляють» [5, арк. 236зв], «спѣсть» [«спасѣть», 5, арк. 238зв], «судить» [5, арк. 240зв], «внидѣть» [5, арк. 244], «уздравить» [5, арк. 253], «даруѣть» [5, арк. 256] та ін. Іноді можна зустріти такі форми й у Кревському списку, в тексті, відтвореному С. Голубєвим за кириличним першодруком 1605 р., як–от «отстоять» [4, с. 213], «ущѡдраѣть» [4, с. 213 (двічі)], «милуѣть» [4, с. 213], «стражѣть» [4,

с. 215], «внидѣть» [4, с. 216], «пошлѣть» [4, с. 216], «подѡбаѣть» [4, с. 217], «отѣть» [4, с. 224], «предѣсть» [4, с. 225], «умолчить» [4, с. 228], «можѣть» [4, с. 228], «могуть» [4, с. 228]. Зрідка зустрічаємо такі написання дієслів і в Синодальному списку: «подасть» [10, арк. 298зв], «достигнуть» [10, арк. 303], «собѣрѣть» [10, арк. 303зв], «гѡтѣть» [10, «гѡгѡлетѣть», арк. 306]. Звідси можемо зробити висновок, що в такий спосіб багато з них були написані вже в архетипі твору.

Іншою ознакою впливу народної мови є те, що «в– на початку слова послідовно чергується з у /ou/ і навпаки» [9, с. 48–49]. Так, попри те, що типовою для церковнослов'янської була б форма «вручати» [8, с. 102], часто бачимо у словах із коренем «рчч» префікс «у–». Зокрема у Кревському списку читаємо: «избранное стадо своихъ словесныхъ овецъ, яже ти Господь самъ уручы а не чѡловѣкъ» [4, с. 201]. Так само й у Смоленському та Синодальному списках: «оуручи» [5, арк. 226зв; 10, арк. 298зв]. Знову з префіксом «у–» в обох повних списках у слові «уручены»: «Понеже бо тобѣ урученъ суть ключи царства небеснаго» [4, с. 211] (у Смоленському «уручени» [5, арк. 238]). У Кревському списку в звороті: «пастыру верховному Петру, емуже самъ уручилъ бѣ пасти своя овца и агньца» [4, с. 213], тоді як у Смоленському цього разу з типовим для церковнослов'янської префіксом «в» (можливо, слід пізніших переписувачів): «вручивъ» [5, арк. 241]. Оскільки форми написання з «у» замість «в» на початку слів знаходимо в усіх списках, мусимо прийняти, що вони належать до слововжитку архетипу та не є слідом якогось одного переписувача.

Характерною особливістю білоруської вимови А. Петрушевич уважав плутання «ѣ» та «е» [17, с. 33]. Однак за спостереженням В. Русанівського, в українських грамотах того періоду доволі часто можна зустріти написання, коли «на місці етимологічного ѣ уживається е (частіше) або и» [9, с. 49]. У «Посланні Мисаїла» бачимо таку плутанину в усіх списках, найчастіше у словах із коренем «вѣк» («вѣк»), «сѡвѣт» («сѡвет») та «крѣп» («крѣп») [4, с. 203, 204; 5, арк. 229, 261зв]. Деякі такі форми засвідчені й у «Словнику староукраїнської мови», зокрема бачимо там слова «крѣпость» [15, Т. 1, с. 511] і «чѡловѣкъ» («чѡловѣкъ») [15, Т. 2, с. 533].

Іноді поруч зі звичним для церковнослов'янської прийменником «с» використовується типовий для української мови прийменник «з» [15, Т. 1, с. 409–411]: так, уже на початку твору як у Кревському, так і в Смоленському списках біля імені князя Теодора вжито «з(ъ) Бѣлое» [4, с. 199; 5, арк. 225], так само і в наступному підписі князя Дмитра Вяземського: «з(ъ) Бѣлое Руси» [4, с. 199; 5, арк. 225] (у Синодальному списку підписантів відсутній взагалі). Втретє прийменника «зъ» використано в підписі боярина Михайла Олександровича: «зъ Загорова» в Кревському списку [4, с. 200] й у формі «зо Загорова» у Смоленському [5, арк. 225зв], хоча вже в наступному підписі біля імені його брата в обох повних списках бачимо типовий для церковнослов'янської прийменник «с»: «Андрѣи с Попортеи» [4, с. 200; 5, арк. 225зв], який, зрештою, переважає в більшості випадків. Отож можемо зробити висновок, що в наведених зворотах прийменник «з» вживався вже в оригіналі послання.

Звернемося тепер до вкраплень народної мови та діалектних словоформ, які характерні лише для якогось одного зі списків, а тому, вочевидь, не належать до слововжитку архетипу твору.

До таких вкраплень народної мови, які наявні лише у Смоленському списку, належить часте вживання префікса «з-» замість «съ- («со-»): «збереть» [5, арк. 229зв] (замість «собереть»), «зборнои» [5, арк. 233] (замість «соборнои»), «зборов» [5, арк. 238зв], «зборех» [5, арк. 235], «збора» [5, арк. 235, 243, 245, 260зв] (замість «собора»), «змиритель» [5, арк. 245зв] та ін.

Що стосується вкраплень народної мови лише в Кревському списку, то звертає на себе увагу написання слова «естъ» відповідно до українського узусу з твердим знаком після «т». Адже, як свідчить Д. Ліхачев, говорячи про розкриття відповідних скорочень і титл: «якщо пам'ятник московський, дієслово «естъ» необхідно розкривати з «ь», але в пам'ятниках та списках західноруських, можливо, правильніше залишати «естъ»» [6, с. 161]. Так, доволі часто бачимо в Кревському списку написання слова «естъ» із твердим знаком замість м'якого на кінці слова [4, с. 204 (трічі), 205]: тоді як у Смоленському (та Синодальному) списку знаходимо у варіанті з «ь» або ж із типовим скороченням «ѣсѣ» [5, арк. 230, 231зв; 10, арк. 304, 305, 306]. Тож у Кревському списку тут більше прослідковується український вплив, якщо, звісно, це не наслідок розкриття типового скорочення «ес» Іпатієм Потієм.

До словоформ, які прослідковуємо лише в одному зі списків «Послання Мисаїла», належить також не засвідчена у словнику Г. Дяченка для слова «ходатай» [8, с. 789] форма «ходотай», яку двічі зустрічаємо в Кревському списку [4, с. 201, 226], тоді як у Смоленському знаходимо на відповідних місцях саме «ходотай» [5, арк. 227, 255] (у першому випадку так само й у Синодальному [10, арк. 299]).

Звісно, всі наведені приклади вкраплень народної мови, якщо вони вживаються більше, ніж в одному списку, повинні бути відповідно передані й у критичному тексті послання.

З наведених спостережень можна зробити висновок, що в грамоті Мисаїла доволі часто можна спостерегти вкраплення слів та словоформ, властивих для української мови XV ст. Разом з тим, твердження о. Антонія Петрушевича про елементи білоруської чи то пак польської мови в грамоті слід визнати безпідставними. І вже цілком фантастичним виглядає твердження Г. Голенченка про те, що «Послання Мисаїла» (чи то пак виданий 1605 р. текст Кревського списку) написано білоруською мовою. Як впливає з наведених вище прикладів, якщо й можна вести мову про вплив народної мови, то йдеться лише про певні вкраплення, тоді як назагал мова послання церковнослов'янська. Та навіть у згаданих вкрапленнях йдеться радше про елементи мови (старо)української.

З іншого боку проведене дослідження виявило, що віковий скептицизм щодо автентичності «Послання Мисаїла» негативно вплинув на дослідження розвитку української мови, що виявилось, зокрема, в тому, що деякі елементи її, наявні в грамоті 1476 р., не були включені до «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.».

Список використаних джерел

1. Библия сирѣч книги ветхаго и новаго завѣта, по языку словенску. – Острог, 1581.
2. Бучинський Б. Грамота Мисаїла і грамота Ніфонта / Записки історичної і філологічної секції Українського наукового товариства. – Київ, 1914. – Кн. XIII. – С.5–44.
3. Галенчанка Г. Я. Пасланне да папы рымскага Сікста IV 1476 г.: Паходжанне помніка // Беларусы і палякі: дыялог народаў і культур, X–XX ст.: матэрыялы міжнар. круглага стала (Гродна, 28–30 верасня 1999 г.) / Наш радавод. – Гродна; Беласток, 2000. – Кн.8. – С.79–107.
4. Грамота киевскаго митрополита Мисаїла к папе Сиксту IV, 1476 г. / Архив Юго–Западной России [видав. Голубев С.]. – К., 1887. – Ч.1. – Т.7. – С.193–231.
5. Заторський о. Н. «Послання Мисаїла» за Смоленським списком // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – Вип.18 / Український археографічний збірник. – Київ, 2013. – Т.21. – С.401–428.
6. Ліхачев Д. С. Текстология на материале русской литературы X–XVII веков / Д. С. Ліхачев, А. А. Алексеев, А. Г. Бобров. – Санкт–Петербург, 2011.
7. Малышевский И. И. О грамоте киевского митрополита Мисаїла 1477 г. (правильно 1476 г. – Н. З.) Папе Римскому Сиксту IV. Вопросы местного характера на III Археологическом съезде в Киеве // Киевские епархиальные ведомости. – К., 1875. – №18. – С.585–592.
8. Полный церковно–славянский словарь / [уклад. Г. Дяченко]. – Москва, 1993 [репринт вид. 1900 р.].
9. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. – Київ, 2001.
10. Русина О. Мисаїлове послання Сиксту IV за Синодальним списком // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – Вип.7 / Український археографічний збірник. – Київ – Нью–Йорк, 2002. – Т.10. – С.281–296.
11. Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI веков. – Ч.3. – Москва, 1987.
12. Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI веков. – Ч.5 – Москва, 1992.
13. Святе Письмо Старого і Нового Завіту / [пер. І. Хоменка]. – Рим, 1963.
14. Словарь української мови: у 4–х томах / [ред. Б. Гринченко]. – Київ, 1958–1959 (репринт).
15. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2–х томах / [ред. колегія: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький]; Академія наук Української РСР, Інститут суспільних наук. – Київ: Наукова думка, 1977–1978.
16. Словник української мови: в 11–ти томах / [гол. ред. колегія І. Білодід]; Академія Наук УРСР, Інститут мовознавства. – Київ, 1970–1980.
17. Соборное послание русского духовенства и мирян к Римскому папе Сиксту IV, писанное из Вильны 14 марта 1476 г. / [видав. Петрушевич А. С.]. – Львів, 1870.

References

1. Bibliia. – Ostroh, 1581.
2. Buchyns'kyj B. Hramota Misaila i hramota Nifonta / Zapysky istorychnoi i filologichnoi sektsii Ukrain's'koho naukovohto tovarystva. – Kyiv, 1914. – Kn. XIII. – S.5–44.
3. Halenchanka H. Ya. Paslanne da papy rym'skaha Siksta IV 1476 h.: Pakhodzhanne pomnika // Belarusy i paliaki: dyialoh narodaw i kul'tur, X–XX st.: materyialy mizhnar. kruhlaha stala (Hrodna, 28–30 verasnja 1999 h.) / Nash radavod. – Hrodna; Belastok, 2000. – Kn.8. – S.79–107.
4. Gramota kiev'skago mitropolita Misaila k pape Sikstu IV, 1476 g. / Arhiv Yugo–Zapadnoj Rossii [izd. Golubev S.]. – Wilno/ Kyiv, 1887. – Ch.I. – T.7. – S.193–231.
5. Zators'kyj o. N. «Poslannia Mysaila» za Smolens'kym spyskom // Ukrain's'kyj arkhеоhrafichnyj schorichnyk. – Nova seriia. – Vyp.18 / Ukrain's'kyj arkhеоhrafichnyj zbirnyk. – Kyiv, 2013. – T.21. – S.401–428.
6. Lixachev D. S. Tekstologiya na materiale russkoj literatury X–XVII vekov / D. S. Lixachev, A. A. Alekseev, A. G. Bobrov. – Sankt–Peterburg, 2011.
7. Malyshevskij I. I. O gramote kiev'skogo mitropolita Misaila 1477 g. (pravil'no 1476 g. – N. Z.) Pape Rim'skomu Sikstu IV. Voprosy mestnogo haraktera na III Arхеologicheskom s"ъezde v Kieve // Kievskie eparxial'nye vedomosti. – K., 1875. – №18. – S.585–592.

8. Polnyj cerkovno-slavyanskij slovar' / [sost. G. D'yachenko]. – Moskva, 1993 [reprint izd. 1900 r.].
9. Rusanivs'kyj V. M. Istoriia ukrains'koi literaturnoi movy. – Kyiv, 2001.
10. Rusyna O. Mysailove poslannia Sykstu IV za Synodal'nym spyskom // Ukrains'kyj arkhеоhrafichnyj schorichnyk. – Nova serii. – Vyp.7. / Ukrains'kyj arkhеоhrafichnyj zbirnyk. – Kyiv – N'iu-Jork, 2002. – T.10. – S.281–296.
11. Russkij feodal'nyj arxiv XIV – pervoj treti XVI vekov. – Ch.3. – Moskva, 1987.
12. Russkij feodal'nyj arxiv XIV – pervoj treti XVI vekov. – Ch.5 – Moskva, 1992.
13. Sviatye Pys'mo Staroho i Novoho Zavitu / [per. I. Khomeyka]. – Rym, 1963.
14. Slovar' ukrains'koi movy: u 4–kh tomakh / [red. B. Hrinchenko]. – Kyiv, 1958–1959 (reprint).
15. Slovnyk staroukrains'koi movy XIV–XV st.: u 2–kh tomakh / [red. kolehiia: D. H. Hrynchyshyn, L. L. Humets'ka, I. M. Kernyts'kyj]; Akademiia nauk Ukrains'koi RSR, Instytut suspil'nykh nauk. – Kyiv: Naukova dumka, 1977–1978.
16. Slovnyk ukrains'koi movy: v 11–ty tomakh / [hol. red. kolehiia I. Bilodid]; Akademiia Nauk URSR, Instytut movoznavstva. – Kyiv, 1970–1980.
17. Sobornoe poslanie russkogo duxovenstva i miryan k Rimskomu pape Sikstu IV, pisannoe iz Vil'ny 14 marta 1476 g. / [vidav. Petrushevich A. S.] – L'viv, 1870.

Zatorsky N., Ph.D. in Theology, University of Friborg (Switzerland), o_nazarij@yahoo.de

Traces of the vernacular in the Epistle of Misael

The article investigates traces of the influence of the vernacular on the text of the Epistle of Misael. The analysis of the existing manuscripts of the charter shows which elements of the vernacular were present in the archetype of the letter and appear in all hitherto known copies of the Epistle, and which of them were only present in a certain copy of the Misael's charter and characteristic of the customary language of a particular scribe. The results of the research disprove statements of some scholars who claim the presence of Polish or Belarusian vocabulary in the Epistle, since only traces of the old Ukrainian language, typical of charters of the late 15th century, were found in the Epistle.

Keywords: the Epistle of Misael, the Old Ukrainian language, the manuscript of Krewo, the Smolensk manuscript, the Synodal manuscript.

* * *

УДК 903.22(477.83)

Верхотурова М. А.,

викладач, Національна академія сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного; аспірантка, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, Львів), gileya.org.ua@gmail.com

КОЛЕКЦІЯ ГАРМАТ XVI–XVIII СТОЛІТТЯ В ЗІБРАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ КОРОЛЯ ЯНА III У ЛЬВОВІ

Розглядається історія створення та розвитку Національного музею ім. Короля Яна III у Львові. Зроблено короткий огляд періоджерел до вивчення історії Музею. Висвітлено експозиційну діяльність на прикладі виставки людовисарських виробів 1920 року. Представлений кількісний та якісний склад артилерії XVI–XVIII ст. в колекції Музею. Обґрунтовується висновок про долю збірки артилерії після розформування музейної установи.

Ключові слова: гармати XVI–XVIII ст., музей, музейна колекція, Національний музей ім. Короля Яна III у Львові, музейна реформа 1940–х рр.

Особливої актуальності сьогодні набуває питання дослідження історії та розвитку музейної справи у міжвоєнний період. Ґрунтовне вивчення тогочасних музейних колекцій дасть змогу відстежити шлях багатьох речових історичних пам'яток. Збройні колекції, в тому числі й артилерії XVI–XVIII ст. завжди привертала до себе особливу увагу, адже є безцінним джерелом історичної інформації, наочним прикладом розвитку зброярського ремесла, та дуже часто – високохудожніми

вигорами мистецтва. Артилерія завжди була і є певним символом могутності тих, кому належить, а тому, з огляду на випробування, котрі сьогодні випали на долю нашої держави, потребує особливо ретельного вивчення, це дасть змогу бачити глибину та славу військової традиції нації, високий рівень майстерності зброярів [16, с. 4–5]. Глибокий аналіз музейних предметів у колекціях вогнепальної зброї дає можливість зброєзнавцям, музеєзнавцям, військовим історикам та зацікавленим аматорам відкривати все нові аспекти проблематики цих галузей науки.

Львів завжди був своєрідним місцем сплетінням різних культур та їх традицій, одним з основних центрів музейного життя Галичини. На початку 1900-х років стрімко розвивалися та збагачувалися колекції кількох музейних установ міста: Історичного музею міста Львова, Національного музею, Промислового Музею, Природничого музею, Національної галереї міста Львова, Музею ім. князів Любомирських, та ін. 12 вересня 1908 року у місті Львові розпочав роботу Національний музей ім. Короля Яна III.

Джерелами до вивчення історії Національного музею імені короля Яна III є праці Александра Чоловського Muzeum Narodowe im. krola Jana III. Przewodnik tymczasowy, виданий 1909 року у Львові; Muzeum Narodowe im. krola Jana III, i jego zadania – стаття в часописі «Sztuka»; Muzea Gminy m. Lwowa, Sprawozdanie Dyrekcji Archiwum m. etc. z dzialnosci w latach 1935–6 [18, s. 31; 19, s. 5–7; 20, s. 31; 21, s. 23]. При дослідженні виставкової діяльності Музею варто простудіювати працю Кароля Бадецького, надруковану у 1920 році у Львові – Wystawa zdbnictwa Ludwisarskiego. Szkic pamiatkowy zamiast katalogu, присвячену першій у Львові виставці пам'яток людовисарського мистецтва [17, s. 29]. Обов'язковою для опрацювання буде праця Рудольфа Менкіцького Muzeum narodowe im. krola Jana III we Lwowie. Przewodnik po zbiorach z 12 tabliscami – видана у 1936 році у Львові [22, s. 136].

Після ідеї створення Музею та початку зібрання колекції постала потреба в приміщенні. 6 серпня 1908 року на прохання першого заступника мера міста Тадеуша Рувовського гміна Львова придбала «королівську кам'яницю» для потреб новоствореного Національного музею ім. Яна III [18, s. 7–10]. Будинок побудований на замовлення Костянтина Корнякта в кінці 1580-х років, за проектом архітектора Грека, родом з Криту. Будівництвом керував Піотр Барбон. Будинок є безпосереднім свідком історії родини Собеських, адже у 1642 році його придбав Якуб Собеський. У 1647 році спадкоємцем кам'яниці став Ян Собеський, того ж року вже – Король Ян III. Очевидно, що польський король Ян III мав особливе відношення до цього будинку, адже там були швидко проведені певні реставраційні та ремонтні роботи, облаштовано королівську резиденцію у Львові. Багато історичних подій та постатей зустрів цей будинок. Після смерті Яна III, будівля перейшла у власність його синів. У 1709 році королевиці Якуб та Костянтин Собеські продали кам'яницю Северину Магеушу Жевуйському – Гетьманові польському, після смерті якого у 1728 році будинок мав ще кілька власників, аж поки будинок на пл. Ринок 6 не перейшов у власність Музею ім. короля Яна III у Львові.